

Ivan Glaser, Bielefeld

“Metodički pristup slučaju kao oblik pravne nastave”

Nacrt izlaganja na splitskom stručnom skupu njemačkih i hrvatskih pravnika
13. i 14. rujna 2001.

1. Uvod

Dopustite mi da ovdje na početku svojih razmatranja nekih oblika njemačke akademske pravne didaktike kažem nešto o svojim ličnim i aktualnim razlozima, koji me rukovode u izboru moje današnje teme.

Pravni sam studij završio u Zagrebu. Već me prilikom prvih susreta s nastavom prava na njemačkim sveučilištima pred mnogo godina fascinirala metoda učenja na slučaju i izrada mišljenja (vještava, njem: Gutachten). Nedavno sam jednom pravnom fakultetu u Hrvatskoj predložio da u nastavni program uvrsti tečajeve u kojima bi se objedinili učenje njemačkog jezika (za potrebe pravnika) i metodički pristup slučaju donekle onako kako se ovaj prakticira u nastavi na njemačkim pravnim fakultetima. U prilog ovog prijedloga govori među ostalima i to, da je tehnika pisanja mišljenja i specifična jezična tehnika. Zbog toga ja ona u ograničenom opsegu već i sada dio repertoara obuke njemačkog stručnog jezika za pravnike¹. Obuhvata uobičajene, gotovo propisane gramatičke i sintaktičke oblike izraza. Stilistički ćete njene proizvode prepoznati po velikom broju hipotetičkih izreka, po obilnoj upotrebi konjunktiva i daljnjim specifičnostima, koje svaka za sebe otvaraju mogućnost raznolikog variranja².

Polazeći od prvih iskustava stečenih u održavanju ovih tečajeva moglo bi se započeti koncipiranjem srodnih tečajeva, u kojima bi se u vidu eksperimenta metodički pristup slučaju kao oblik učenja primijenio na hrvatsko pravo. Tako bi upoznavanje jednog stranog stručnog jezika, jednog srodnog ali ipak različitog pravnog sustava i jedne strane pravne didaktike u svom optimalnom dometu potaklo iskušavanje novih didaktičkih oblika. Toliko o mom prijedlogu.

U svojem današnjem izlaganju ne ću pokušati u pojedinostima prikazati u čemu se metodički rad na slučaju kao didaktički oblik sastoji. Pritom, neovisno o tome koliko je intenzivan bio u svakom pojedinačnom slučaju kontakt ovdje prisutnih hrvatskih pravnika s njemačkom pravnom naukom, ne računam s time da je broj onih koji su upoznali pojedinosti tehnike o kojoj ću ovdje govoriti velik.

U Njemačkoj se naime ne smatra obavezom onih koji dolaze na njemačka sveučilišta u kasnijim fazama studija prava ili kao kvalificirani pravnici iz inozemstva, da se upoznaju i sa specifičnostima u njemačkom školovanju pravnika. Tako postoje i posebni ispiti za strane studente prava kao prvi stepen kasnijeg naučnog doktorata, u kojima nema (ili gotovo nema) rekursa na tehnike specifične za njemačku pravnu izobrazbu. To stoji naravno u skladu s pravilima razumne međunarodne suradnje na znanstvenom području pa i s pravilima pristojnosti prema gostu. U isti mah to rezultira nedovoljnim interesom gostiju za pojave, čiji je značaj za njemačku pravnu znanost velik i po mom sudu još i danas kontinuirano raste.

¹ up. Heide Simon und Gisela Funk-Baker, Einführung in die deutsche Rechtssprache, Muenchen 1999., osobito str. 187 sl.

² up. Roland Schimmel, Juristische Klausuren und Hausarbeiten richtig formulieren, Neuwied 1997.

Tehnika rada na slučaju nije ni tipični predmet specijalističkog naučnog zanimanja u inozemstvu. Činjenica da jedna od naših fakultetskih biblioteka, u kojoj sam izvršio - priznajem: doduše samo površnu - provjeru, ne posjeduje ni jedan od mnogobrojnih njemačkih uvoda u tehniku rada na slučaju, u tom svijetlu ne predstavlja nikakvu osobitost.

U prvom dijelu svojeg izlaganja kazat ću nešto o tome koju ulogu igra metodički rad na slučaju danas u nastavi na pravnim fakultetima u Njemačkoj i kojoj je dinamici ta uloga podvrgnuta. Moj je utisak, da je tehnika rada na slučaju sve manje isključivo predmet neke odvojene, periferne discipline i da se literatura o njoj sve više miješa i stapa s općom udžbeničkom literaturom u svim centralnim granama pravne nauke.

U drugom dijelu bacit ću pogled na stanje u drugim evropskim zemljama. Koliko se njemačka tehnika rada na slučaju kao didaktička metoda proširila na druge zemlje evropskog kontinenta (u užem smislu riječi) i da li u njima postoje srodne didaktičke metode? Kakove su šanse da se njemačka pravna didaktika afirmira u procesu ujednačavanja oblika profesionalnog školovanja?

U trećem ću se dijelu baviti pitanjem postanka specifičnih didaktičkih formi u pravnoj izobrazbi u Njemačkoj. Što se vremenskih okvira tiče čini se da je razjašnjeno: počeci tih formi sežu u prijelaz iz 18. u 19. vijek, one su dakle starije nego što se po rasprostranjenim pozicijama smatra. U tijeku 19. i 20. vijeka te forme postepeno dobivaju svoj današnji oblik i postaju čvrsti sastavni dio nastavnih programa. Referirat ću tezu jednog njemačkog pravnog historičara, po kojoj je nastanak tih formi povezan s, u odnosu na kraj 18. vijeka, novom, kantovskom orijentacijom u teoriji nauke.

U četvrtom ću dijelu pokušati baciti pogled na pitanja koja se u Njemačkoj već dugi niz godina kontroverzno diskutiraju u odnosu na specifične forme njemačke pravne didaktike. Ovdje ću se osloniti na poziciju jednog njemačkog teoretičara pravne didaktike, koji ističe imanentnost onih elemenata realnosti, koje metoda učenja na slučaju unosi u stjecanje pravnog znanja. Ovaj autor problematizira sa sociološkog gledišta prividnu funkcionalnost kazuističkog pristupa i upozorava na njene zamke.

Svojim ću se završnim izlaganjima nadopuniti ova razmišljanja i izreći nekoliko primjedbi o tome, što bi mogao biti smisao prenošenja formi njemačke pravne didaktike u druge zemlje i u kojem bi se opsegu to prenošenje trebalo odigrati. Pokušat ću osim toga povući bilancu svojih izlaganja u komparativno-povijesnom smjeru i formulirati nekoliko naučnih deziderata.

2. Učenje na slučaju u pravnoj nastavi u Njemačkoj

Našim poznavateljima nastave na pravnim fakultetima u Njemačkoj bit će zacijelo poznato: u obaveznim vježbama iz različitih grana pravne nauke njemački studenti prava kreću od zadanog slučaja. Njihov je zadatak da taj slučaj na metodički način riješe. U tu svrhu oni svladavaju tehniku izrade (redovito pismenih) pravnih mišljenja odnosno vještava. Ne samo pismeni zadaci, o kojima ovisi uspješno apsolviranje vježbi, već i pismeni zadaci u okviru ispita - a svi oni bilo u vidu domaćih radova (Hausarbeiten) bilo u vidu "radova pod nadzorom" (Klausuren) – pa čak i usmeni ispitni zadaci smješteni su na istoj razini metodičkog rješavanja slučajeva³.

Unutar akademske izobrazbe polazi se od danog (moglo bi se kazati: kvazi-utvrđenog, kvazi-nespornog) činjeničkog stanja. U pripravnici se fazi pravničke izobrazbe izrada pravnog mišljenja prilagođava mogućnosti divergentnih tvrdnji stranaka u odnosu na činjenično stanje. Pripravnik nema pred sobom "slučaj" već spis nekog slučaja koji sadrži sve podneske stranaka i

³ Unutar ispita dominira pismeni oblik a posebno rad u klauzuri, koje sve više potiskuje "Hausarbeit".

već postojeća pismena suda. Njegova se zadaća ne sastoji isključivo u tome da izradi nacrt presude ili neke druge odluke suda, već da po posebnim pravilima analizira slučaj i čitav dugi put istraživanja pismeno dokumentira. Zadaću svladava tzv. “tehnikom ralacije” gdje do odgovora dolazi postepeno, preko nekoliko “stanica”: procesualne, tužiteljeve, tuženikove i “dokazne”, a prije ove zadnje eventualno i onih “replike” i “duplike”. No i tu se radi o poslu isključivo tekstualne naravi, budući da u ovom vidu svoje djelatnosti pripravnik dolazi u doticaj sa sporom u načelu isključivo preko spisa i isto tako svoje rezultate prezentira u pismenoj formi.

O tehnici relacije zna se općenito ovo: već je Komorni sud (starog) njemačkog carstva zahtijevao od onih koji su stupali u njegovu službu, da izrade tzv. probnu relaciju (njem.: Proberelation).⁴ Tehnika rada na slučaju, u onom obliku, kako se ona prakticira na sveučilištima, izvedena je iz tehnike relacije, koja je bliža praktičnom radu pravnika. Kasnije ćemo pokušati odgovoriti na pitanje, otkada se taj “pročišćeni” oblik tehnike relacije koristi u nastavi na sveučilištu?

U Njemačkoj kola krilatica: rad pravnika je rad na tekstovima. A to je u akademskom dijelu izobrazbe i odista tako. Pred studentom na jednoj strani stoji slučaj kao fiksiran tekst a na drugoj zakonski propisi, kojima se kao neka vrsta posrednika u odnosu na slučaj pridružuju daljnji tekstovi: koncentrirani izraz sudske prakse i naučnih pozicija u obliku zakonskih komentara a zatim i same sudske odluke (naravno one objavljene, u časopisima, zbirkama odluka itd.) odnosno naučna literatura⁵. Iz ovog se vidi, da se već pred početnika postavlja zadatak da rješi zadani slučaj gradeći pritom – zorno govoreći - most kojim će povezati dva teksta: “svoj” slučaj i zakon.

Metodički se pristup slučaju u toku posljednjih desetljeća prelio iz područja vježbi i ispita i u druge vidove učenja, pa tako postaje sve tipičnijim i za nastavni oblik predavanja odnosno sistematskih udžbenika. Tako se i teoretsko odnosno sistematsko znanje u sve većoj mjeri stiče kroz rad na slučaju. Kako to dokumentiraju udžbenici, postepeno se mijenja i sistematski pristup materiji, pa se i u njemu odražava didaktičko značenje rada na slučaju⁶.

O pojedinostima ovdje tematiziranih tehnika ne ću govoriti. Ipak da pokušam upozoriti na neke osobitosti akademskog rada na slučaju u Njemačkoj. Zacijelo on je kazuistički rad. I kao kazuistički rad on predstavlja neku vrstu sponse izobrazbe s praksom. Specifični su međutim kako način prezentiranja slučajeva – što uopće jest “slučaj” u akademskoj nastavi – tako i odabir slučajeva. U toku kasnijeg izlaganja vratit ću se u nekoliko navrata ovim specifičnostima. U pitanje će pritom doći i sama pretenzija akademske kazuistike da veže izobrazbu s praksom.

Daljnja je, formalna karakteristika rada na slučaju, da je u pravilu usmjeren na izradu pravnih mišljenja ili vještava (što je jedno te isto) a ne kako bi se možda moglo očekivati na izradu presuda i drugih sudskih odluka odnosno tužbi i drugih podnesaka stranaka. (Ili rješenja i zaključaka u upravnom postupku, žalbi na njih itd.) Mišljenje polazi od pitanja – da se ograničim na civilistiku – što bi koja strana slučaja mogla tražiti od druge (drugih) i po kojem pravnom (u prvom redu zakonskom) osnovu. U njemu se na samom početku daje hipotetički odgovor na postavljeno pitanje a zatim se u primjeni pravnih propisa na slučaj iznalazi definitivni odgovor koji afirmira ili negira početni, hipotetički odgovor. Hipotetički odgovor s početka mišljenja

⁴ Temi povijesti tehnike relacije posvećena je jedna monografija: Heinz-Ludwig Berger, Die Entwicklung der zivilrechtlichen Relation und ihre denktechnisch-methodische Argumentationsformen, doktorska dizertacija, Frankfurt na Majni 1976.

⁵ Posebno je pitanje, što se od toga u konkretnim situacijama smije koristiti. Za klauzure na studiju važi: dopuštena je isključivo upotreba pravnih propisa samih.

⁶ Na području građanskog prava prijelomni je značaj imao udžbenik Dietera Medicus-a, Buergerliches Recht. Eine nach Anspruchsgrundlagen geordnete Darstellung zur Examensvorbereitung, u medjuvremenu u 18. izdanju, Koeln 1999. Pristup je još jedinstveniji u udžbeniku Kurta Schellhammer-a, Zivilrecht nach Anspruchsgrundlagen, 2. izdanje, Heidelberg 1996. Karakteristični su i novi uvodni udžbenici u razne grane prava, pa tako i u građansko, na pr. Peter Katko, Buergerliches Recht. Schnell erfasst, 3. izdanje, Berlin/Heidelberg 1999.

pretvara se u kategorički ili apodiktički odgovor. Dovršenjem mišljenja dovršeno je i pravno ispitivanje slučaja, pa se iz njega bez nekih novih misaonih napora može izvesti nacrt tužbe, presude ili sl. No to leži u pravilu van dosega akademske didaktike o kojoj je ovdje u prvom redu riječ.

Načelno imamo dakle ovdje pred sobom dvostruku “metodiku”, uporedivu s onom, koju stariji od nas možda poznaju iz marksističke literature, a čiji se nastanak veže uz imena Descartesa, Pascala i posebice Antoine Arnaulda⁷: na jednoj strani stoji metoda istraživanja, a na drugoj metoda prikaza, dok ona točka, u kojoj je uspjelo hipotetički odgovor sa početka istraživanja pretvoriti u konačni odgovor, predstavlja zenit cjeline i ujedno označava završetak korištenja jednom metodom i prelaz u korištenje drugom. Uprkos svojem elaboriranom obliku “mišljenje” načelno dokumentira put kojim se metodom istraživanja došlo do konačnog odgovora i stoga u potpunosti pripada sferi istraživanja. U radu pravника, gledano iz ove perspektive, metoda prikaza postaje aktualnom tek tada, kada se rezultat i argumentacija sadržani u “mišljenju” dovode u oblik sudskih presuda, stranačkih podnesaka ili sl.

3. Komparativistika pravne didaktike

Njemački se pravnik formira kroz tehniku tekstualnog rješavanja slučajeva i slijedi tu tehniku dosljedno u svojem kasnijem radu. Onaj, tko poznaje tu tehniku, prepoznat će njene tragove u svim proizvodima struke.

Tu je za mene bila u igri i jedna zagonetka. Pretpostavljam sam, da se unutar studija prava u Hrvatskoj (baš kao što je to bilo i u čitavoj bivšoj Jugoslaviji) sustavno ne prakticira učenje na slučaju. U onom osobitom njemačkom obliku nikako, a vjerojatno ni u drugim oblicima. Pretpostavljam sam, da je tako i u mnogim drugim zemljama kontinentalne Evrope. Pitao sam se: gdje i na koji način hrvatski pravnik ili na pr. francuski pravnik usvaja pravničku tehniku i pravnički način rada i mišljenja? Pretpostavljam sam, da se bar dio onog, što se u Njemačkoj sustavno uči već u okviru studija, mora i drugdje sustavno učiti, pa se eventualno uči u nekoj drugoj fazi izobrazbe; dok je jedan drugi dio istog materijala možda prepušten nesustavnom učenju odnosno individualnom snalaženju. U svojim nastojanjima da nađem odgovor na takova pitanja bio sam iznenađen relativnom – no naglašavam: relativnom - oskudnošću njemačke komparativističke pa i povijesne literature ali napose i nedovoljnom sviješću o istovjetnostima i različitostima didaktike pravne tehnike u različitim zemljama odnosno različitim povijesnim epohama.

Taj je nalaz utoliko iznenadjujući što se nalazimo u fazi kada procesi evropskog ujedinjavanja pa čak i globalizacije vrše jaki utjecaj na bar neke sektore pravničke djelatnosti - ovdje bi bilo dovoljno spomenuti internacionalni karakter djelovanja sve većeg broja razgranatih privrednih odvjetničkih kancelarija. No i sektor visokoškolskog obrazovanja nalazi se u fazi intenzivnog prestrukturiranja. Za Njemačku to danas znači novu segmentaciju studija i prilagođavanje anglo-američkim kvalifikacijama, koje bi imalo omogućiti veću internacionalnu protočnost kako unutar samog studija tako i u kasnijoj profesionalnoj djelatnosti akademičara.

Tu bi trebalo nešto kazati o tradicionalnim okvirima školovanja pravника u Njemačkoj, mada će za jedan dio slušateljica i slušatelja to biti vrlo poznate stvari. Njemački se pravnik kvalificira za suca, odvjetnika i službenika “više službe” (njem: “höherer Dienst”) u državnoj upravi polaganjem dvaju državnih ispita. Ti su ispiti jedinstveni i njima se pravnik kvalificira izravno za službu suca a neizravno i za ostale spomenute profesije. Uvjet za polaganje prvog ispita je

⁷ Arnauld je bio pripadnik Descartesove škole. Svoje je djelo “La logique da Port-Royal” objavio 1662. u zajednici s jednim daljnjim pripadnikom te iste škole a prema konceptu B. Pascala.

sveučilišni studij u trajanju od najmanje sedam semestra, za polaganje drugog pripravnički rad u trajanju od dvije godine. Organizacija pripravničkog staža i obaju ispita u rukama je državne, pravosudne administracije.

U odnosu na studij – bar kad se radi o kvalifikaciji za «reglementirane» pravničke profesije – neobično je u internacionalnim razmjerima da završava ispitom koji je organizacijski pa onda i po sastavu ispitnih komisija izdvojen iz akademskih ustanova. Posljedice ovog izdvajanja diskutiraju se u Njemačkoj kontroverzno. Neupitno je međutim da u očima velikog dijela studentske populacije među ostalim faktorima i izdvojenost ispita obezvređuje akademski studij. I tu stupa na scenu jedan daljnji faktor izbrazbe: tzv. repetitor ili kraće: “Rep”, kurseve kojeg, usmjerene na pripremu ispita, pohađa sveukupno najmanje 80 postotaka⁸ kandidata državnih ispita. Razgranato repetitorstvo povezano s nakladništvom razvijena je grana privatnog obrazovnog sektora u kojoj djeluju i veće organizacije s podružnicama diljem zemlje. Ma kako da se pravnička javnost odnosi prema repetitoru i mada je njegov udio u školovanju pravnika neslužben, radi se o ustanovi koja je u korektnom prikazu tog školovanja nezaobilazna.

Neobičan je u internacionalnim razmjerima i zajednički pripravnički staž. On je zajednički za “sve” profesije, organizira ga pravosudna uprava, odrađuje se prvenstveno kod sudova, tužiteljstava i državne uprave. Unutar kontinentalne Evrope postoji poprilična raznolikost u regulaciji sticanja kvalifikacija za pravničke pozive, no može se reći da je ono što poznajemo iz Hrvatske bliže nekoj općoj, tipičnoj slici nego Njemačka regulacija. Kako saznajemo od Filippa Ranieri-a na akademski se studij nadovezuje gotovo bez izuzetka propisani, neophodni pripravnički staž⁹. Odvija se u pravilu odvojeno za zvanje suca, zvanje odvjetnika itd. Isto tako je i sam “drugi” ispit u pravilu specifičan, odnosi se na samo jednu profesiju.¹⁰ No istaknimo još jednom: kud god da se pogleda, završni je ispit studija, ispit potreban za daljnje kvalifikacije, svagdje akademski ispit.

No gdje je odgovor na moju zagonetku? Slijedimo li Ranieri-a dolazimo do ove slike. Što se tiče učenja na slučaju, ono se u okviru studija tradicionalno odista nije na kontinentu prakticiralo nigdje osim u Njemačkoj. Poput uzusa u Hrvatskoj nastava se dosada i drugdje u Evropi odvijala u prvom redu u obliku teoretskog izlaganja na predavanjima, učenje u obliku memoriranja teoretskih sadržaja a ispiti u obliku usmene reprodukcije memoriranog¹¹. U međuvremenu došlo je do nekih promjena. Tako se metoda učenja na slučaju nesumnjivo proširila na druge zemlje u kojima se govori (i) njemački (dakle na Austriju i Švicarsku), što se dokumentira među ostalim i u činjenici da tamo izlaze časopisi poput njemačkog JuS-a¹² ili JA-a¹³, dakle časopisi u kojima se među ostalim za potrebe studija objavljuju slučajevi i njihova rješenja¹⁴. Pomaci su učinjeni i u Francuskoj, gdje su se unutar studija udomačili pismeni travaux dirigés, no čini se da se oni bar pretežno ne rukovode modelom učenja na slučaju¹⁵.

Ranieri konstatira: Nekada se evropsko zajedništvo pravnog školovanja baziralo na zajedničkom studiju rimskih izvora, zajedničkom pravnom jeziku, zajedničkim modelima mišljenja i argumentacije. Današnja evropeizacija i internacionalizacija prava bazira se na vanjskim faktorima: na ekonomskom a i političkom ujedinjenju Evrope. Jedan od aspekata tog ujedinjenja

⁸ Ovo je samo jedna od procjena, neke idu dalje i govore o 95% studenata.

⁹ Izuzetak predstavlja Španjolska, vidi i o ovome i o slijedećem Filippo Ranieri, Juristen fuer Europa. Wahre und falsche Probleme in der derzeitigen Reformdiskussion zur deutschen Juristenausbildung, u: Dieter Stempel (ured.), Juristenausbildung zwischen Internationalitaet und Individualitaet – auch ein Problem der Gesetzgebung, Baden-Baden 1998., str. 275-322.

¹⁰ U tome je pravosudni ispit u Hrvatskoj netipičan u internacionalnim razmjerima.

¹¹ Danas naravno uz posredovanje udžbeničke literature.

¹² «Juristisches Studium».

¹³ «Juristische Arbeitsblaetter».

¹⁴ tzv. “Ausbildungszeitschriften”, vidi Ranieri, Juristen fuer Europa, posebno str. 296 sl.

¹⁵ vidi Ranieri, Juristen fuer Europa, posebno str. 295.

jest i otvaranje tržišta za slobodne profesije, među njima i za odvjetnike. Ranieri se pita koje će učinke ta strujanja imati na nacionalne sisteme školovanja pravnika. Hoće li se i kako će se na nacionalne osobitosti školovanja pravnika odraziti integrativni programi studija, razmjena docenata, uvođenje novih ispita kojima će se na pr. utvrđivati da li jedan u inozemstvu obrazovan pravnik posjeduje znanje potrebno za vršenje nekog pravnog poziva itd.?¹⁶

Upozoravajući da bi bilo lakomisleno i neodgovorno odbaciti nasljedstvo opće-pravne tradicije školovanja, završava Ranieri svoje istraživanje ovakovom ocjenom njemačkog modela akademske kazuistike: “Ne gledamo li na pojedine zloupotrebe i komercijalnu trivijalizaciju model njemačkih klazura je kao pedagoški instrument i kao ispitni kriterij uzoran i nadmoćan u evropskim razmjerima. Tako se na njega i gleda u drugim zemljama Evrope, gdje je on predmet divljenja. Pedagoško discipliniranje pravne argumentacije u vidu povezanosti ... sa slučajem predstavlja u svojoj logičkoj stringenciji i efikasnosti ... jezgru kontinentalne pravne kulture. Pravno razmišljanje kroz norme, koje su osnov za prava ili za prigovore, ukorijenjeno u opće-pravnoj tradiciji održava u školovanju svijest o tome da se primjena prava odvija u pravnom postupku. Ono školuje pravno mišljenje strogom, prema cilju usmjerenom disciplinom rada. Upravo u tome ležala je bitna osnova za snagu kojom su evropskim prostorima zračili Rimsko pravo i njemačka pandektistika.”¹⁷

4. Nešto o povijesti

Koliko ja vidim porijeklo njemačke metode učenja na slučaju nije potpuno razjašnjeno. Ranieri daje pitanju porijekla nešto drugačiji smjer kada tu metodu – po mom sudu s pravom - uvrštava u naslijeđe opće-pravne tradicije školovanja. Međutim, ako se odista radi o tom naslijeđu, tada se moramo zapitati, što je utjecalo na to, da je ono očuvano samo u Njemačkoj a izgubljeno u ostalim dijelovima kontinentalen Evrope. No Ranierova slika tradicionalne evropske akademske izobrazbe pravnika ne pruža prikladnu osnovu za odgovor na takovo pitanje: u njoj začudo nema mjesta za inventivni rad na slučaju.

Pedagoški model i uzor nastave prava na evropskim sveučilištima bio je – kako Ranieri konstatira - od njihovog nastanka usmeno predavanje: *lectura*. Tako je bilo i na pravnim fakultetima. Docent je diktirao fragment iz *Corpus Juris*-a a s njime i u komentaru tradirana pravna pravila. Zadatak učenika bio je prvo zabilježiti a zatim napamet naučiti i jedno i drugo. Djela iz 16. i 17. vijeka u kojima su sadržani savjeti za uspješan studij naglašavaju značaj memoriranja pravnih definicija i pravnih pravila. Glavno pedagoško pravilo tada je po Ranieri-u bila, bar nama starijima još dobro poznata, krilatica: *Repetitio est mater studiorum*. Pa čak i disputacije – tvrdi Ranieri - koje se u to vrijeme održavaju naročito na njemačkim i nizozemskim pravnim fakultetima pružaju sudionicima u prvom redu priliku, da pokažu svoje poznavanje “tekstova, pravila, definicija, načela i drugih tema iz nepreglednog argumentativnog blaga tadašnje opće-pravne litarature”¹⁸.

Čini se da se ova karakterizacija ne odnosi samo na disputacije na njemačkim i nizozemskim sveučilištima a vjerojatno niti samo na razdoblje od samo dva navedena vijeka. Pretendira na opće važenje. Dakle, unutar opće-pravne izobrazbe disputacije nisu mogle biti mjesto invencije. Slijedimo li Ranierijevu karakterizaciju, i u disputacijama je dominirala reprodukcija. A činilo bi se, da bi upravo ondje trebalo tražiti korijen kasnijih kazuističkih vježbi.

Pri tom naravno ne valja zaboraviti da se opće pravo u redanju svojih sadržaja usko oslanjalo na svoje, u prvom redu rimsko-pravne izvore i da je zajedno s njima bilo kazuistički orijentirano. Zamisao sustavnog reda pravnih materija i sustavnog učenja prava tek se postepeno probija na

¹⁶ Ranieri, *Juristen fuer Europa*, str. 299 sl.

¹⁷ Ranieri, *Juristen fuer Europa*, str. 306.

¹⁸ Ranieri, *Juristen fuer Europa*, str. 288 sl.

svoje kasnije mjesto u 17. i 18. vijeku. Tako je u čitavoj epohi važenja općeg prava kazuistički element bio prisutan u svim oblicima akademskog učenja prava pa i u samim predavanjima.

Do prekretnice u sadržajima nastave prava na sveučilištima dolazi u doba nacionalnih kodifikacija prava. U Francuskoj i Austriji usredotočava se nastava odsada na nove zakonike. Time se produbljuje – Ranieri kaže: time započinje - raspad dotadanjeg jedinstva evropske pravne nauke.¹⁹

Međutim upravo u Njemačkoj taj će proces kasniti čitavo jedno stoljeće. U razjedinjenom carstvu važi nadalje, u načelu čak ako je i potisnuto pravom tzv. teritorijalnih država, paralelno uz partikularno pravo i opće, zajedničko evropsko pravo, i to opće pravo gotovo je isključiv predmet nastave civilnog prava na njemačkim sveučilištima u 19. stoljeću. Drugi faktor koji uz paralelno postojanje raznih pravnih sistema pogoduje takovoj orijentaciji pravne nauke jest zacijelo i Humboldtova reforma sveučilišta koja naglašava njihov naučni i – upravo u mediju nauke - obrazovni karakter na uštrb stjecanja umijeća i usvajanja tehnika potrebnih za obavljanje profesionalne djelatnosti.

Tako su se saski pravni fakulteti još u šesdesetim godinama 19. vijeka uspješno oduprli uključivanju u nastavu novog, saskog Građanskog zakonika, da bi tri desetljeća kasnije u vrijeme donošenja novog njemačkog Građanskog zakonika zajedno s ostalim njemačkim pravnim fakultetima izvršili radikalni zaokret. Na taj se zakonik otada i ubrzo u sve ekskluzivnijem obliku, usredotočuje nastava građanskog prava u Njemačkoj.

No u ovoj slici razvoja svakako nedostaje pojava, kojom se pozabavio njemački pravni historičar Jan Schroeder²⁰, a koja se nipošto ne bi mogla smatrati beznačajnom povijesnom epizodom. U vidu imam postojanje tzv. praktične jurisprudencije u nastavnom programu njemačkih pravnih fakulteta u 18. i – mada već u smanjenom opsegu – 19. vijeku. Da uzgred kažem, da sam u jednoj aktualnoj publikaciji zagrebačkog pravnog fakulteta²¹ naišao na ovu zanimljivu pojedinost: jedna od sveukupno četiri katedre pravnog fakulteta novoosnovane zagrebačke Kraljevske akademije znanosti bila je na prelazu iz 18. u 19. vijek posvećena predmetu: *institutiones juris civilis et juris patrii theoretici*. Neimenovani autor kratkog povijesnog pregleda, u kojem sam naišao na ovaj podatak, prevodi to iz latinskog sažetijim izrazom “građansko i domovinsko pravo”, ispuštajući pritom za nas ovdje najzanimljiviji dio naziva, *teoretsko pravo*. Nastava se odnosila samo na *jus patrium theoreticum*, a vjerojatno isto tako i samo na *jus civile theoreticum*, i kretala se prema tome unutar podjele prava na teoretsko i praktično.

U 17. i 18. vijeku je još živa Aristotelova podjela čovjekovih “umijeća” na (1) znanost ili znanje (*Wissenschaft, scientia, episteme*), (2) umjetnost ili umijeće (*Kunst, ars, tehne*), (3) razboritost (*Klugheit, prudentia, phronesis*), (4) razumnost ili razum (*Vernunft, intellectus, nous*) i (5) mudrost (*Weisheit, sapientia, sophia*). Moje slušateljice i moji slušatelji tu podjelu naravno poznaju i znaju da se unutar nje znanje, razum i mudrost odnose isključivo na predmete, koji su po antičkom shvaćanju nužno onakovi kakovi jesu, a umjetnost i razboritost na predmete, koji mogu biti i drugačiji nego što jesu. Mjesto je pravnoj nauci među ovim drugim, zato ona i jest jurisprudencija, ali i *ars*, ovisno o tome koliko se strogo poštuje antička podjela na praktično i “poetično” i ista dovodi u vezu s razlikovanjem razboritosti i umijeća. (Izvorno je *ars* rezervirana za predmetno i duhovno stvaralaštvo a *prudentia* za društvene oblike djelovanja.)

Aristotelovski okvir pruža 17. i 18. vijeku osnovicu za praktično, habitualno ili subjektivno poimanje pravne znanosti.. Tako jedan njemački autor 17. vijeka određuje, nadovezujući se na

¹⁹ up. Ranieri, *Juristen fuer Europa*, posebno str. 289 sl. No zajednička crta razvoja pravne nauke evropskih zemalja bit će odsada njena izrazita sistematska orijentacija.

²⁰ u svojoj monografiji: Jan Schroeder, *Wissenschaftstheorie und Lehre der “praktischen Jurisprudenz” auf deutschen Universitaeten an der Wende zum 19. Jahrhundert*, Frankfurt a. M., 1979.

²¹ Vodić kroz studij 2001/2002., Zagreb 2001.

Celsusa, sadržaj jurisprudencije ovako: ona je “umijeće, koje nas uči, kako da ispravno tumačimo zakone i razborito odlučujemo o danim slučajevima...”²². Jurisprudencija nije dakle kompleks pravnih saznanja, već subjektivna sposobnost. Na tom mjestu dolazi sredinom 18. vijeka do promjena, pa kad jedan od ranih pristaša objektivnog shvaćanja pravne znanosti o njoj kaže, da ona po sustavnim načelima naučava prava i dužnosti koji proizlaze iz zakona²³, tada se tu javljaju tipične crte vremena, ne samo u elementu objektivnosti već i u onom sustavnosti.

U aristotelovskom je okviru izraz “praktična jurisprudencija” predstavljala pleonazam, dok je izraz “teoretska jurisprudencija” taj okvir razbijala utoliko što je riječ “teorija” u antici vezana za područja znanosti, razuma i mudrosti. Racionalistički 18. vijek ustrajava na aristotelovskom okviru ali diskutira pitanje, da li je pravna nauka dostupna strogom dokazu i prema tome znanost u aristotelovskom smislu. Dostupnost strogom dokazu priznaje se u najmanju ruku području prirodnog prava. No koje je sadržaje – neovisno o ovom posljednjem pitanju - obuhvatalo ono “praktično pravoslavlje” rasprostranjeno u nastavi na njemačkim pravnim fakultetima u 18. vijeku, a prisutno i na zagrebačkoj Akademiji ako ne drukčije a ono bar u vidu svog kategorijalnog korelata, koji određuje i mogući naziv nezastupljenog predmeta?

Pogled u pravne enciklopedije 18. vijeka²⁴ pokazuje, da su se u praktičnu jurisprudenciju među ostalim ubrajali “državna i kancelarijska praksa”, sudska i vansudska “privatnopravna učenost” (prva je obuhvaćala građanski parnični i vanparnični postupak a druga bilježničko umijeće i “kautelarnu”, dakle “predostrožnu” jurisprudenciju), umijeće “referiranja i dekretiranja” i “arhivsku i registarsku znanost”.

Podjela pravne znanosti na teoretsku i praktičnu gubi svoj značaj u toku 19. vijeka i na kraju potpuno nestaje. Paralelno s njenim nestankom neke od gore spomenutih disciplina također potpuno nestaju. Od preostalih neke stiču i učvršćuju svoje mjesto u krugu ranije ustaljenih disciplina teoretske znanosti pa su i nadalje predmet nastave na sveučilištima – to je na pr. slučaj kod procesnog prava - a neke to mjesto ne stiču i nestaju s akademskih nastavnih programa, kao na pr. “kautelarna” jurisprudencija ili tehnika relacije. Dobar dio Schroederovog istraživanja zasniva se na empirijskim studijama, na korištenju publikacija i dokumenata sedam prominentnih pravnih fakulteta, pa nam tako daje jasnu sliku o zastupljenosti praktične jurisprudencije u nastavi njemačkih fakulteta u vremenskom rasponu od sredine 18. vijeka do 1880.²⁵

“Praktična jurisprudencija” je povezivala studij s pripremom na kasniji profesionalni rad pravnika u mjeri²⁶ i raznolikosti, koje bi i danas obradovale svakog tko se zalaže za jaču praktičnu orijentaciju pravnog studija. Metoda rada na slučaju u današnjoj akademskoj nastavi u Njemačkoj održava vezu s praksom tek u vidu tanke i osebujne niti. O tome će još biti riječi. Schroederova je teza da ta nit nije posljednji relikat praktične jurisprudencije, već da se razvila neovisno o njoj, mada je nastanak i uspon jedne vremenski pratio pad i nestajanje one druge. Prema Schroederovom shvaćanju u tom se razvoju reflektira nastup nove, kantovske orijentacije u teoriji znanosti.

U odnosu na tvrdnje, na koje se i danas može naići u literaturi, iznenađuje da – kako proizlazi iz Schroederovih istraživanja - početak suvremenih kazuističkih vježbi seže u kasni 18. vijek. One dakle nisu, kako se znalo tvrditi, izum nekog ingenioznog pojedinca iz sredine ili druge polovice 19. vijeka, na pr. Iheringa ili Stammlera, mada od ovih odista potiču rane publikacije o tome kako

²² vidi Schroeder, *Wissenschaftstheorie und Lehre*, str. 11. Autor citirane definicije je zaboravljeni ali – kako piše Schroeder – u 17. vijeku “mnogo citirani pravnik” Bernhard Sutholt.

²³ Tako A. F. Schott, citiran ovdje po Schroeder-u, *Wissenschaftstheorie und Lehre*, str. 42 sl.

²⁴ npr. u najrasprostranjeniju, onu Augusta Friedricha Schotts-a, *Entwurf einer juristischen Enzykopaedie und Methodologie*, Leipzig 1772., up. Schroeder, *Wissenschaftstheorie und Lehre*, str. 5.

²⁵ Schroeder, *Wissenschaftstheorie und Lehre*, str. 217-275.

²⁶ Mada i u ovo vrijeme postoji mišljenje, da se na sveučilištima ne uči dovoljno ono što je praksi potrebno, vidi Schroeder, *Wissenschaftstheorie und Lehre*, str. 46.

se slučajevi metodički rješavaju, zbirke slučajeva i sl. Ihering je rezimirajući vlastito naučno i nastavno djelovanje s ponosom isticao svoj udio u širenju kazuističkih vježbi²⁷, a drugi su njegova nastojanja na tom području čak doveli u bitnu vezu sa zaokretom od “pojmovne” k “interesnoj” jurisprudenciji²⁸, kojom je Ihering zacijelo sebi osigurao trajno mjesto u povijesti njemačke pravne teorije.

Vježbe nose isprva dijelom ime “civilističkog praktikuma”, koje se već i ranije koristilo, no – kako tvrdi Schroeder – u obilježavanju nastave iz tada još praktično-pravnog predmeta građanskog postupka. Da je materijalno-pravna obrada civilne kazuistike predmet novih “praktikuma”, to Schroeder dokumentira ukazivanjem na sadržaj objašnjenja kojima se najavljuje njihovo održavanje. Pritom pokazuje katkada i sam opširan i pomalo nezgrapnan karakter tih najava - kaže Schroeder – da se radi o novom tipu vježbi.

Da su u toku načelne promjene, to se odražava i u literaturi vremena. Dok je 18. vijek općenito visoko cijenio uvod u praktičnu jurisprudenciju u obliku sustavnog iznošenja pravila, na prijelazu iz 18. u 19. vijek takav se uvod dovodi u pitanje. Jedan autor primjećuje: raniji su naraštaji bili naviknuti na to da im se pruži samo oskudna slika pravničke prakse, no suvremena nastava smatra, da je dala potpuni uvod u praksu tek nakon što je “do zamora vodila slušače kroz čitavo područje prava”. Isti autor pita zatim, nije li čak i problematično, “naviknuti pravnike praktičare na uzorke za svaki posao, koje treba samo oponašati, i na taj način kočiti razvoj njihove sposobnosti da sami rasuđuju”. “Onaj koga je priroda tako loše obdarila, da kod svake razlike ... dolazi u novu nedoumicu..., toga ne će umiriti ni najpotpunije uputstvo.”²⁹

Thibaut je smatrao da se discipline praktične jurisprudencije uz izuzetak umijeća referiranja ne mogu naučiti na svučilištima. Odvjetničko umijeće ne može se – tako Thibaut – naučiti “iz zakona i iz općih pravila, već samo kroz vježbu, oponašanje dobrih uzora i rad po uputama vještog profesionalca”³⁰. Schroeder smatra Thibautova shvaćanja tipičnim znakom novih strujanja: dok je racionalistički 18. vijek ne samo opća pravila nego podjednako i njihovu primjenu smatrao domenom razuma, sada se – pod Kantovim utjecajem – domena razuma suzuje na područje općih pravila, a njihova je primjena stvar sposobnosti rasuđivanja (Urteilkraft). Nju se ne može naučiti, ona se može samo uvježbati. U okviru takovih razmišljanja otvara se unutar sveučilišnih nastavnih programa mjesto za kazuističke vježbe, za – u odnosu na praktičnu jurisprudenciju – sasvim novu vrstu uvoda u praksu.

Kazuističke se vježbe prema Schroederovim istaživanjima u toku prve polovice 19. vijeka pomalo udomaćuju na svim njemačkim svučilištima. Najkasnije se to desilo u Berlinu, tek nakon Savignyevog odlaska sa sveučilišta u četrdesetim godinama iz razloga koje Schroeder ne pokušava razjasniti. Već potkraj 18. vijeka jedan docent u Goettingenu zadaje studentima u svojim vježbama slučajeve, kako bi izradili kako mišljenja tako i nacрте odluka³¹. Između 1810. i 1820. ustaljuju se u Goettingenu kazuističke vježbe iz Rimskog prava, čiji su programi sačuvani u pismenom obliku. Težište je sasvim na rješavanju slučajeva budući da je – kako se u jednom od tih tekstova kaže – Rimsko pravo u svojem u Pandektama tradiranom obliku “odlična pravna škola”. A odlična je po tome, što ne sadrži samo teoretske postavke, isključiv sadržaj uobičajenih predavanja, već uspostavlja i “živu vezu” pravnih načela i faktičkih pravnih odnosa³². I u drugom se tekstu ističe, koliko je važno da pravnik stekne praktične sposobnosti. On mora bitna pravna

²⁷ Rudolf von Ihering, *Zivilrechtfaelle ohne Entscheidungen*, 11. Aufl. mit Ruecksicht auf das Buergerliche Gesetzbuch bearbeitet von F. Regelsberger, Jena 1909., str. V sl.

²⁸ Tako Ernst Zitelmann, *Die Neugestaltung des Rechtsstudiums*, Berlin/Leipzig 1921., str. 6

²⁹ Heinrich Gottfried Wilhelm Daniels u “*Sammlung gerichtlicher Acten*”, citirano po Schroederu, *Wissenschaftstheorie und Lehre*”, str. 196.

³⁰ U “*Juristische Enzyklopaedie*”, citirano po Schroederu, *Wissenschaftstheorie und Lehre*”, str. 196.

³¹ Radi se o Jochannu Peteru Waldeck-u, up. Schroeder, *Wissenschaftstheorie und Lehre*, str. 203.

³² Iz najave Leopolda Augusta Warnkoenig-a, citirano po Schroeder-u, *Wissenschaftstheorie und Lehre*, str. 204.

obilježja slučaja zahvatiti “slobodnim pogledom umjetnika”, njemu su potrebni, uz talenat, snaga fantazije i ispravno prosuđivanje, a njih ne može steći usvajajući opća pravila već samo vježbom³³.

Schroederovo istraživanje bavi se prvenstveno praktičnom jurisprudencijom a samo posredno kazuističkim vježbama. Tako pomalo zbog svog težišta a pomalo i zbog njime zadanog vremenskog okvira (seže do u osamdesete godine 19. vijeka) ovo istraživanje ostavlja otvorenima neka pitanja, npr. kako nastaju standardni oblici kazuističkih vježbi i da li se u njima javlja već i pismeni oblik rada, koji je ranije ili kasnije zadobio dominantni položaj.

U standardizaciju kazuističkih materijalno-pravnih vježbi ubrajam i smještanje u nastavno-ispitni kontekst “klauzura” (i domaćih radova) i priprema za ove. Disciplina dobiva otuda i jedno od svojih još uvijek aktualnih imena: Klausurenlehre. U njoj sada nailazimo na začuđujuću mješavinu načelnih metodičkih elemenata na jednoj strani i sasvim praktičkih savjeta na drugoj - kao na primjer savjete u odnosu na problem, da je vremenski budžet onih koji pišu “klauzure” uvijek vrlo ograničen i da oni stoga moraju znati kako raspolagati s vremenom. U tom kontekstu metodika rada na slučaju gubi onaj načelni metodičko-teorijski položaj, kojeg ma kako da je mi ocijenjivali zaslužuje.

5. Kritika didaktičkog oblika učenja na slučaju

Školovanje kroz tehniku rješavanja slučajeva izaziva i kritiku. Ta je kritika dosegla svoj vrhunac u kontekstu reformnih projekata sedamdesetih godina. No bojazan, da tehnika skućuje horizont pravnika, da ga rigorozno veže za sheme, da mu diktira viđenje slučaja itd., bila je prisutna već više desetljeća ranije u njemačkoj diskusiji.

Ovdje ću se osvrnuti na jedno istraživanje objavljeno 1982. koje se, oslanjajući se na pozicije sedamdesetih, bavi ulogom akademske kazuistike u procesu socijalizacije pravnika³⁴. Tu je u specijalnom kontekstu iznesen cio niz zapažanja koja i inače susrećemo u literaturi i koja zavređuju posebnu pažnju.

U čemu se, pita se autor, sastoje razlike između predznanstvenog Lebenswelt-a i pravničke znanstveno-profesionalne obrade nekog problema? Dvije karakteristike obilježavaju po Schuette-u način argumentiranja pravnika: opća orijentacija prema pojmovnom mišljenju i rekurs na dogmatiku. Oba obilježja markiraju granicu prema svijetu laika i stvaraju prostor relativne autonomije za rad pravnika³⁵.

U nekim je područjima razlika između svijeta prava i okolnog svijeta posebno duboka, budući da tamo pravno rješenje ne rješava konflikt stranaka niti ga ne želi riješiti. Pravila o tome, kako riješiti neki konflikt morala bi se zasnivati na mjerilima: Gdje leže uzroci konflikta? Kako je konflikt eskalirao u akcijama i reakcijama obiju strana? Gdje leže mogućnosti kompromisa i što mu se suprotstavlja? Da li je moguće “terapeutskim” putem povećati šanse za kompromis? Pravna obrada konflikta registrira probleme stranaka na “stiliziran” način. Pravnom stilizacijom konflikta stranke gube kompetenciju da ga rješe same³⁶.

Vanjsko djelovanje izdiferenciranog znanja je ambivalentno. Ono omogućuje visoki stepen interne racionalnosti odlučivanja i relativnu autonomiju mjerila odlučivanja. Međutim iz ovih nastaju problemi na liniji dodira znanosti i profesije na jednoj i društvene okoline na drugoj

³³ Iz teksta Christiana Friedricha Elvers-a, citirano po Schroederu, *Wissenschaftstheorie und Lehre*, str. 204

³⁴ Wolfgang Schuette, *Die Einübung des juristischen Denkens. Juristenausbildung als Sozialisationsprozess*, Frankfurt/New York 1982.

³⁵ Schuette, *Einübung*, str. 109.

³⁶ Schuette, *Einübung*, str. 110.

strani. Unutarnji kriteriji relevancije rijetko će se poklopiti s kriterijima stranaka budući da je predmet postavši “slučajem” već usmjeren prema određenom tipu pravnog rješenja problema. Schuette ostavlja pitanje ambivalencije dobitka (stabilizacije) i njegove cijene (problema na liniji dodira) otvorenim. On se pita, kako se ova ambivalencija rješava u okviru didaktike nauke.

Po Schuetteovom mišljenju problem na liniji dodira didaktika zaoštrava budući da etablira mjerila pravnog djelovanja koja ne samo da ignoriraju problem već ga kroz orijentaciju djelovanja profesionalnog personala djelomično tek stvaraju³⁷. Konstrukcija pravnih premisa za rješavanje slučaja predstavlja naime u najbolju ruku samo polovicu rada unutar pravnih procesa odlučivanja. Druga se polovica sastoji u takovoj obradi stvarnosti, da ova postane sukladna s pravnim premisama. Izvanpravna realnost javlja se u kurikulumu kao “slučaj”, a vidovi “slučajeva” sadrže vrednovanja koja će se odraziti na dispozicije djelovanja kasnijih profesionalaca³⁸.

Karakteristično ja za studenta prava da on mora jednostrano usklađivati i približavati jedno drugome normu i realnost. Sakrivena mu je razlika između događaja i “slučaja”. Studentu se stvarnost predočuje u vidu “slučaja”, u kojem po raširenom shvaćanju docenata niti jedna jedina rečenica ne smije biti bez pravnog značaja. Oduvijek su već “slučajevi” bili čak i predmet izrugivanja – kaže Schuette – budući da umjesto realnosti nude abstruzne konstrukcije. Studenti prava moraju prihvatiti kumulativno redanje nevjerovatnosti kao teren za uvježbavanje svojih sposobnosti. No nije problematična samo udaljenost od realnosti. Problematična je i usmjerenost na patološke događaje od kojih se svatko može lako distancirati³⁹.

Funkcija slučajeva ne sastoji se u tome da odraze realnost, već u tome da nam pruže primjere za primjenu paradigmatičkih rješenja. Oni nisu indikativni materijal pa se zbog toga iz pravnih slučajeva me može izvući nikakav zaključak o realnoj primjerenosti pravnih rješenja. Služe kontroli pravnih pojmova u odnosu na njihovu internu usklađenost. I zato su ekstremni slučajevi valjani da u najboljem slučaju stave na ispit dogme i teze prema internim kriterijima. Kao instrument procesa učenja slučajevi su svojom formulacijom usmjereni prema već postojećim modelima rješavanja. Slučajevi i rješenja nastupaju u školovanju poput članova zatvorenog društva u kojem svaki element jača ostale elemente. Zadaci se formuliraju radi ekzemplifikacije paradigmi a paradigme pokazuju svoju valjanost u svladavanju zadataka.

Po tome što slučajevi - imajući u vidu paradigme - proizvode prividnu realnost, oni u studiju preuzimaju dakle zadaću da rasterete studente od problema obrade realnosti i omogućuju koncentraciju na interni sklad pravnih premisa. Paralelno s time teče i stabilizacija modela strategije pravničkog djelovanja: prebaciti težište iznalazjenja pravnog rješenja na razvijanje plauzibilnih pravnih premisa⁴⁰.

Stabilizacija, diferencijacija i proširivanje su procesualni uvjeti za uvježbavanje pravničkog habitusa. Baziraju na premisi da je dovoljno uvježbati mali broj modela interpretacije i djelovanja, koji su mogu doraditi i doručeni transferirati⁴¹.

5. Završna razmatranja

Mislim da postepeno raste važnost poznavanja tehnike rada i mišljenja koju usvaja student prava u Njemačkoj za temeljitije sistematsko poznavanje njemačkog prava. Kritiku njemačke akademske kazuistike ne želim nipošto sasvim odbaciti. No ta kritika u danim uvjetima ne može nipošto biti razlogom da se ne pozabavimo njemačkom akademskom kazuistikom.

³⁷ Schuette, Einuebung, str. 112.

³⁸ Schuette, Einuebung, str. 153.

³⁹ Schuette, Einuebung, str. 154.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Schuette, Einuebung, str. 156.

U odnosu na ideju prenošenja oblika te kazuistike u neku drugu zemlju treba se zapitati, u kojoj je mjeri kritika opravdana. Zatim: što je od onoga na što se ona opravdano odnosi bitno za njemačku akademsku kazuistiku, a gdje se radi o oblicima koje je moguće modificirati eventualno se oslanjajući na neke druge modele umjesto njemačkog?

Ja ovdje uopće ne plediram za preuzimanje njemačke strukture studija prava i ispita, u kojima je kazuistika u svojim specifičnim oblicima zauzela dominantan položaj. No vidjeli smo da Schuette smatra, da je uvođenje momenata realnosti u akademsko školovanje na način na koji se on odvija u Njemačkoj opterećeno načelnim rizikom kasnijeg neadekvatnog odnosa pravnika prema realnosti.

Moja je pozicija da ovdje također postoji ambivalentnost. Smatram, da je učenje na slučaju ako ništa drugo a ono daleko zornije i zanimljivije od neposrednog sistematskog učenja i da zato predstavlja atraktivnu alternativu odnosno podlogu za ovo posljednje. Mislím da bi ga stoga trebalo prihvatiti. Rizike tog učenja trebalo bi naravno pritom maksimalno ograničiti. No eventualno preostali rizik, ("Restrisiko"!) po mom sudu nikako ne bi smio predstavljati neprohodnu barijeru za preuzimanje modela.

Na kraju još par primjedbi o tome, koja su povijesno-komparativna pitanja ostala otvorena. Otvoreno je ostalo vrlo značajno pitanje kontinuiteta odnosno bar veze između starijih oblika kazuističkog učenja prava na evropskim sveučilištima i vježbi uvedenih u 19. vijeku. Autori, na koje smo se oslonili u ovom izlaganju, ne pružaju prikladnu osnovu za odgovor na to pitanje: jedan od njih (Ranieri) izričito ubraja ove vježbe u evropsko opće-pravno naslijeđe, ali nam ne pokazuje njihov izvor u starijim sadržajima i oblicima obrazovanja pravnika; drugi (Schroeder) naglašava prijelomnu ulogu, koje je uvođenje tih vježbi igralo na prelasku iz 18. u 19. vijek, no njegov se prikaz ne odnosi na starije naslijeđe, već na sadržaje i oblike pravne nastave nastale u doba izraženog racionalizma.

Otvoreno je ostalo zatim i pitanje u kojim se fazama u 19. i 20. vijeku odvijalo u Njemačkoj opće prihvaćanje modela akademske kazuistike u njegovoj sadašnjoj formi. Pretpostavljam da je u tome bitnu ulogu odigrala regulacija oblika u kojima se odvijaju ispiti. Teško je naime pretpostaviti da se neki razvoj toliko karakterističan za čitavu jednu zemlju odvio bez učesća zakonodavstva i administracije. Odatle mora da su došli važni poticaji.

Napokon: imamo li u vidu da se akademska kazuistika u Njemačkoj oslanja na opće-pravnu tradiciju, a da počeci njene obnove sežu u 18. vijek, tada je ipak zagonetno zašto u drugim evropskim zemljama a napose u Austriji i Austrougarskoj pa onda i kod nas u Hrvatskoj nema paralela njemačkom razvoju. Tu se otvara i, čini mi se, zanimljivo pitanje za naše povijesničare pravne nauke i pravne nastave: gdje je u Hrvatskoj bilo odjeka njemačkih početaka uvođenja kazuistike u akademsku nastavu i gdje i kako su ti odjeci zamrli. Ne isključujem uostalom da se tim pitanjem ili drugim pitanjima koja sam ovdje postavio kod nas u meni nedostupnim publikacijama netko već intenzivno pozabavio. Utoliko više: hvala Vam na pažnji.